

Zakir Əlizadə

Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, i.ü.f.d.

AZƏRBAYCANIN İXRAC POTENSİALININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ SƏNAYENİN RESTRUKTURİZASIYASININ ROLU

Məqalədə Azərbaycan sənayesinin inkişaf mərhələləri nəzərdən keçirilib, son 25 ildə sənayenin inkişafı araşdırılır və nəticələr qiymətləndirilir. Qeyd olunur ki, ötən illər ərzində sənaye strukturunda tədricən optimallaşdırma prosesləri getmiş, mədənçıxarma sektorunun payı azalmış, emal sektorunun payı artmışdır. Eyni zamanda sənaye strukturunun diversifikasiyasının, ilk növbədə keyfiyyətli əmək qüvvəsinin mövcudluğundan, daxili bazarın həcmindən, elmi-texniki yeniliklərin mənimlənməsi səviyyəsindən birbaşa asılılığı əsaslandırılır.

İqtisadiyyatın sənaye sahəsi əksər dünya ölkələrində iqtisadi siyasətin başlıca istiqamətini təşkil edir və bu sahə iqtisadi sektorlar arasında öz strukturunun mürəkkəbliyi ilə səciyyələnir. Beynəlxalq Sənaye İnkişafı Təşkilatının hesablamalarına görə sənaye kompleksinə 300-dən artıq sahə və altsahə daxildir. Sənayenin dünya iqtisadiyyatında payı təqribən 30 faiz təşkil edir və dünya üzrə enerji istehlakının 40 faizi bu sahənin payına düşür. Dünyada işçi qüvvəsinin 25 faizi sənaye sahələrində çalışırlar. Bu sahəyə iri həcmli investisiyalar qoyulur, texnoloji yeniliklər daha çox sənaye sektorunda tətbiq olunur, ticarətdə sənaye məhsullarının idxal və ixracı üstünlük təşkil edir [1, s.5].

Son illər dünya iqtisadiyyatında sənayenin rolu həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə artmışdır. Belə ki, hal-hazırda 2000-ci illə müqayisədə inkişaf etməkdə olan ölkələrin dünya sənaye istehsalında payı 2 dəfə artaraq 40%-ə çatmışdır. Bundan başqa, yüksək əlavə dəyər yaradan iş və xidmətlərin inkişaf etməkdə olan ölkələrə köçürülməsi ilə əlaqədar, istehlakın coğrafi strukturunda bu ölkələrin payının artması tendensiyası müşahidə olunur. Ümumi sənayedə mədən sənayesinin payı azalır, elmtutumlu məhsulların rolu artır, coğrafi strukturda inkişafda olan ölkələrin əhəmiyyəti yüksəlir, inkişaf etmiş ölkələrdə isə yüksək texnologiyaların istehsalı üzrə ixtisaslaşma istiqamətində dəyişikliklər baş verir. Ölkələr üzrə sənaye strukturunun diversifikasiyası ilk növbədə keyfiyyətli əmək qüvvəsinin mövcudluğundan, daxili bazarın həcmindən, elmi-texniki yeniliklərin mənimlənməsi səviyyəsindən birbaşa asılıdır. Sənaye istehsalına həcminə görə ABŞ, Çin, Yaponiya, Almaniya ən böyük ölkələr sırasındadır. Bununla yanaşı, Asiya ölkələrinin dünya sənayesində mövqeləri son 20 ildə güclənməkdədir. Lakin sənaye strukturunun diversifikasiya səviyyəsinə baxdıqda, sənaye məhsullarının bütün diapazonunu mənimləmiş ölkələr olaraq ABŞ, Yaponiya və Almaniya daha güclü mövqeyə malikdirlər. Qərbi Avropanın inkişaf etmiş digər ölkələri rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi üçün daha dar ixtisaslaşmaya meyillidirlər. Sənaye strukturunda ağır sənaye və maşınqayırma dominant mövqeyə sahibdir.

Son onilliklərdə elmi-texniki yeniliklərin böyük hissəsi məhz bu sahələrdə tətbiq olunduğundan bu təmayül daha da güclənmişdir. Digər tərəfdən, mədən sənayesinin payının azalması ilə emal sektorunda maşınqayırma və kimya sənayələrinin rolu xüsusilə artmışdır. Beləliklə, dünya emal sənayesində maşınqayırma mərkəzi yer tutur və bu sahənin əhəmiyyəti davamlı şəkildə artmaqdadır. Bu sektor daxilində elektronika və elektrik avadanlığı istehsalı ən sürətlə inkişaf edən sahə olmaqla, həmin avadanlıqlarda istehsal olunan məhsullar əlavə dəyər yaradılmasına görə ön sıradadır. Eləcə də nəqliyyat maşınqayırması, cihazqayırma və aerokosmik sənaye xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Maşınqayırma iqtisadiyyatda multiplikasiya effekti yaratdığı üçün bu sahənin inkişafı digər qonşu sahələrin də həmahəng inkişafı ilə müşayiət olunur. Sənaye sahələri arasında maşınqayırma ixtisaslı əmək tutumluluğu ilə də fərqlənir. Əmək resurslarının cəlb olunması baxımından cihazqayırma, elektrik avadanlıqlarının istehsalı, aerokosmik sənaye və nüvə sənayesi maşınqayırması kimi sahələr xüsusilə seçilir. Bu səbəbdən də, maşınqayırma mərkəzləri qurularkən ixtisaslı əmək qüvvəsinin, sənaye mədəniyyətinin, elmi-tədqiqat mərkəzlərinin mövcudluğu diqqətlə araşdırılmalıdır.

Beynəlxalq təcrübədə xammal bazasına yaxınlıq daha az əhəmiyyətli və yalnız ağır maşınqayırmanın bəzi altsahələrində bu meyar rəhbər tutulur. Eyni zamanda, xammal strukturunda qara metallurgiyanın həcmının azalması, əlvan metallurgiya və neft-kimya istehsalının isə artması prose-

si baş verir. Əsas məhsullara baxdıqda, müxtəlif dəzgahların istehsalı üzrə Yaponiya, Almaniya, ABŞ, İtaliya və Çin, avtomobil istehsalı üzrə isə ABŞ, Yaponiya, Almaniya, Fransa, İngiltərə və Cənubi Koreya əsas istehsalçılar sayılır. Kənd təsərrüfatı texnikası üzrə isə Yaponiya, ABŞ, Hindistan, Rusiya, Belarus kimi ölkələr ixtisaslaşmışdır. Məişət texnikası, o cümlədən televizor istehsalı daha çox Yaponiya, Çin, Cənubi Koreya, ABŞ, Braziliya, Malayziya, Sinqapur və Türkiyə kimi ölkələrdə cəmləşmişdir. Ön iri gəmiqayırma mərkəzləri Almaniya, Cənubi Koreya, Yaponiya, Braziliya, Tayvan və Çində yerləşir. Sahə üzrə əlavə dəyərin yüksək payı ilə seçilən elektronika və elektrik avadanlığı istehsalçıları isə ABŞ, Yaponiya, Almaniya, Çin, Cənubi Koreya, Tayvan, Niderland, Rusiya və İngiltərədə daha çox təmsil olunurlar. Aerokosmik sənaye elm və texnologiyaların yüksək inkişaf etdiyi ölkələrdə – ABŞ, Fransa, Almaniya, Rusiya, İngiltərə və Niderlandda cəmləşir.

Göründüyü kimi, mühüm məhsul növləri üzrə əsas istehsalçı ölkələr məhdud sayda olduğu halda, yuxarıda qeyd olunan ölkələr müxtəlif fəaliyyət qruplarında yer alır. Ağır sənaye və maşınqayırma sektoru XXI əsrdə yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymaqladadır. Almaniya bu yeni mərhələyə “Sənaye 4.0” adı verilmişdir. Bu proses Yaponiyada hələ keçən əsrin 70-ci illərində yaranmış mexatronika fenomeninin məntiqi davamı hesab olunur. Hesablayıcı proqram təminatının, elektron qurğuların, kommunikasiya texnologiyalarının, fiziki avadanlıq və dəzgahların, həmçinin insan amilinin birgə sistem şəklində fəaliyyəti nəticəsində “ağıllı” zavod və fabriklər yaranır, “3D çap” və modul texnologiyaları əsasında mürəkkəb məhsullar istehsal olunur. Son 15 ildə ABŞ, Almaniya, Çin, Yaponiya və Cənubi Koreyada bu istiqamətdə tədqiqatlara ayrılan vəsaitin həcmi artmaqladadır. İnkişaf etmiş ölkələrdə əlavə dəyər zəncirinin böyük hissəsi elmi tədqiqatlar və elmtutumlu məhsullar seqmentində cəmləşdiyi halda, inkişafda olan ölkələrdə ucuz enerji, təbii resurslar və əmək qüvvəsinin təsiri daha böyükdür [1, s.6].

Azərbaycan sənayesinin inkişafının əsas meylləri və perspektivləri

Dünyanın əksər ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da sənayeləşmə iqtisadi siyasətin prioritetlərindəndir və bu sahədə ölkəmiz zəngin tarixi ənənələrə malikdir. Azərbaycan sənayesi və onun tərkib hissəsi olan ağır sənaye və maşınqayırma özünün inkişaf prosesində bir sıra mərhələlərdən keçmişdir. Dünyada ilk dəfə 1848-ci ildə Bakıda sənaye üsulu ilə neft hasil edilmişdir. Bu, həm də Azərbaycanda sənayeləşmə mərhələsinin başlanğıcı hesab olunur. Dünyada ilk neftayırma zavodu və neft tankeri Azərbaycanda istifadəyə verilmiş, 1900-cü ildə ölkəmiz neft hasilatına görə dünyada birinci olmuşdur. 1911-1913-cü illərdə Bakıda 12 maşınqayırma zavodu, habelə çoxsaylı mexanika və metal emalı müəssisəsi fəaliyyət göstərirdi. 1920-ci ildən Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulması ilə sənayeləşmənin ikinci mərhələsi başlanır. 1924-cü ildə neft quyularının qazma maşınları vasitəsilə qazılması və neft hasilatında kompressorların tətbiqi, 1949-cu ildə dənizdə neft yataqlarından neftin hasil olunması məhz ölkəmizə aid tarixi hadisələrdir. İkinci Dünya müharibəsi illərində keçmiş SSRİ-nin sənaye şəhərlərindən Bakıya köçürülən maşınqayırma zavodlarında silah və hərbi texnika üçün ehtiyat hissələr istehsal edilirdi. Bakının neftçixarma və neft emalı müəssisələri SSRİ-nin hərbi ehtiyaclarının 70 faizini qarşılayırdı. Həmçinin keçmiş Sovet İttifaqının neftçixarma sənayesinin avadanlıq ehtiyacının böyük hissəsini Azərbaycan neft maşınqayırması müəssisələri təmin edirdi. 1945-ci ildən etibarən isə Sumqayıt ərazisində ardıcıl olaraq ağır sənaye müəssisələri-kimya, boru-prokat, sintetik kauçuk, alüminium, superfosfat zavodları istifadəyə verilmişdir. 1966-cı ildə istifadəyə verilən Kimya kombinatı həmin dövrdə Avropada ən iri neft-kimya müəssisəsi hesab olunurdu.

Azərbaycanda ötən əsrin son onilliklərində sənayeləşmə siyasəti daha geniş vüsət almış, ölkə sənayesinə investisiyalar artırılmış, böyük sənaye mərkəzləri istifadəyə verilmiş, sənaye kadrlarının yetişdirilməsi üçün ardıcıl tədbirlər görülmüşdür. Neft-mədən avadanlıqları, elektrik mühərrikləri, güc transformatorları, luminessent elektrik lampaları, elektrotermik və elektroqaynaq avadanlıqları, məişət texnikası, soyuducu, kondisioner, avtobus və yük maşınları, aşağı və yüksək gərginlikli aparatlar, müxtəlif cihazlar istehsal edən müəssisələrin məhsulları 35 ölkəyə ixrac edilirdi. Azərbaycanın dəniz neftçixarma sənayesində böyük rol oynamış və sonralar “Əsrin müqaviləsi”nə əsasən həyata keçirilən bütün neft layihələrinə fəal cəlb olunmuş Bakı Dərin Dəniz Özülləri Zavodu da məhz həmin dövrdə istismara verilmişdir. 1981-ci ildə Sumqayıtda müasir, iritonnajlı, tullantısız texnologiyaya əsaslanan və yüksək istehsal gücünə malik, neft kimyasının qiymətli məhsulları olan etilen və propilen istehsal edən EP-300 kompleksinin inşasına başlandı. Məhz EP-300 qurğusu sayəsində Etilen-Polietilen Zavodu hazırda dünya bazarında tələbatın böyük olduğu yüksək keyfiyyətli polieti-

len istehsal edir. Bu gün həmin qurğu respublikamızda kimya kompleksinin bütövlükdə inkişafı üçün əsas xammal tədarükçüsü rolunu oynayır [1, s.8].

1980-ci illərin əvvəllərində keçmiş SSRİ-də məişət kondisionerlərinin 100%-i, dərinlik nasoslarının 100%-i, digər neft-mədən avadanlığının 70%-i Azərbaycanda istehsal edilmişdir. Həmçinin şərab məhsullarının üçdə bir hissəsi, elektrik-qaynaq avadanlığının 10%-dən çoxu, soyuducuların 6%-i ölkəmizin məhsulu idi. Həmin dövrdə Cənubi Qafqazın ən iri poladtökmə zavodu, Bakı məişət kondisionerləri, Gəncədə elektronika məhsulları istehsal edən “Billur”, Sumqayıt məişət kompressorları, integral mikrosxemlərin istehsalı üzrə ixtisaslaşan “Azon” zavodları, Kosmik Tədqiqatlar Elmi-İstehsalat Birliyi, Mingəçevirdə Cənubi Qafqazda ümumi gücünə görə ən böyük elektrik stansiyası olan Azərbaycan İES və Bakı Dərin Özüllər Zavodu fəaliyyətə başlamışdır. Artıq 1980-ci illərin əvvəllərində sənayenin strukturunda neft-kimya, kimya, metallurgiya, maşınqayırma, cihazqayırma, elektronika, mebel istehsalı, yüngül və yeyinti sənaye sahələrinin payı 75%-ə yüksəlmişdi.

Müstəqilliyin əldə edilməsi ilə Azərbaycanda sənayenin inkişafının üçüncü mərhələsi başlayır. Bu mərhələnin əvvəlində iqtisadiyyatda geriləmə baş verirsə də, 1995-ci ildən ölkə sənayesi dirçəliş dövrünü yaşamağa başlayır. Bu illərdə düşünülmüş neft-qaz strategiyası nəticəsində 20-dən çox ölkənin 30-dan artıq şirkəti ilə Azərbaycanın neft və qaz yataqlarının birgə işlənməsinə dair 26 saziş imzalanmışdır. Qlobal əhəmiyyətinə görə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri böyük önəm kəsb edir. Neft-qaz sahəsinə yönəldilən investisiyalar neft maşınqayırması sahəsi ilə yanaşı, sənayenin digər sahələrinin də canlanmasına şərait yaratmışdır. 2004-cü ildən sənayenin yeni inkişaf dövrü başlanmışdır. Bu dövrdə neft-qaz sektorundan əldə edilən gəlirlərin bir hissəsi sənayenin müxtəlif sahələrinin inkişafına yönəldilmiş, regionlarda sənaye strukturunun optimallaşdırılması üçün dövlət proqramları tərtib edilmiş, enerji təminatının həlli istiqamətində mühüm işlər görülmüş, ümumi infrastrukturun yaxşılaşdırılması, yeni istehsal obyektlərinin açılması üçün çoxsaylı layihələr icra edilmişdir. Sənayenin inkişafında ölkədə yaradılan əlverişli biznes mühitinin, həmçinin sahibkarlığın tənzimlənməsi sahəsində mühüm qərarların böyük rolu olmuşdur.

Son illərdə sahibkarlığın inkişafı sahəsində görülməş dövlət dəstəyi tədbirləri sayəsində 2015-ci ildə özəl sektorun ÜDM-də payı 81,2 faiz olmuşdur. Sahibkarlıq subyektlərinin sayı 677 mindən, o cümlədən hüquqi şəxslərin sayı isə 100 mindən çox olmuşdur. Görülməş işlərin məntiqi davamı olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 10 yanvar tarixli 212 nömrəli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasında 2014-cü il “Sənaye ili” elan olunmuş, sənayenin inkişafı üzrə tədbirlər planı icra edilmişdir. Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 26 dekabr tarixli 964 nömrəli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Düşünülmüş dövlət siyasətinin reallaşdırılması ölkənin dayanıqlı maliyyə resurslarının formalaşmasına və bununla da sənayenin bütün sahələrinin inkişafına şərait yaratmışdır. Son on ildə sənayenin həcmi iki dəfəyə yaxın artmışdır ki, bu da əsasən qeyri-neft sənayesi hesabına baş vermişdir. Belə ki, son illərdə qeyri-neft sənayesinin artım tempi davamlı olaraq ümumi sənayenin artım tempini üstələyir. Dünya iqtisadi böhranının davam etdiyi 2015-ci ildə qeyri-neft sənayesi 8,4 faizlik artım nümayiş etdirmişdir. Qeyri-neft sənayəsinə daxil olan metallurgiya və maşınqayırma sahələrində də son on ildə ciddi irəliləyiş müşahidə olunmuşdur. Belə ki, bu dövrdə maşınqayırma sənayəsində məhsul istehsalı 15 dəfəyə yaxın artmış, sahənin qeyri-neft emal sənayəsində payı 21,5 faizə çatmışdır. Təkcə 2015-ci ildə maşınqayırma sənayesi sahələrinin istehsal etdikləri məhsul və xidmətlər iki dəfə çoxalmışdır. Bu artımda maşınqayırma kompleksinin vacib sahəsi hesab olunan maşın və avadanlıq quraşdırılması və təmirinin, habelə elektrik avadanlıqları istehsalının böyük rolu vardır.

Azərbaycanın ağır sənaye və maşınqayırma sahəsində fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri, əsasən, Bakı və Sumqayıt şəhərlərində və ətraf rayonlarda cəmləşmişdir. Bununla yanaşı, ötən dövr ərzində ölkənin digər əraziləri də ağır sənaye və maşınqayırmanın müəyyən növləri üzrə ixtisaslaşmışdır. Azərbaycan Respublikasında yerləşən və ehtiyatları təsdiq olunmuş dəmir filizi yataqları Daşkəsən rayonunun hüdudlarında təmərküzləşmişdir. Daşkəsən dəmir filizi qrupu yataqlarının sənaye ehtiyatı təqribən 250 milyon tondur. Bu yataqların bazasında layihə gücü ildə 3,0 milyon ton xam filiz olan Azərbaycan Dağ-Mədən Kombinatı fəaliyyət göstərirdi. Əvvəllər hazır məhsulun tərkibində dəmirin miqdarı 60,5 faiz olan konsentrat Rustavi Metallurgiya Zavoduna, “Gürcüstankömür” İstehsalat Birliyinə və Bakı Ağırlaşdırıcılar Zavoduna göndərilirdi.

Son illər “Azərbaycan Polad İstehsalı Kompleksi” Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti ilə birgə işləyən “Daşkəsən Filizsaflaşdırma” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 13 iyul tarixli 2198 nömrəli Sərəncamı ilə özəlləşdirməyə açıq elan edilmişdir. Özəlləşdirmə nəticəsində idarəetmə və istehsal proseslərinin təkmilləşdirilməsi və strateji investorların (o cümlədən xarici investorların) cəlb olunması gözlənilir. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 23 aprel tarixli 2875 nömrəli Sərəncamı ilə səhmləri dövlətə məxsus olan “Azərbaycan Polad İstehsalı Kompleksi” Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti yaradılmışdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatında mühüm yer tutan ağır sənaye və maşınqayırma sektoru, 2015-ci ilin məlumatlarına əsasən, 1 milyard 160 milyon manatlıq istehsal həcminə malik 258-dən çox təsərrüfat subyektindən ibarətdir və burada 21,1 min işçi çalışır. Azərbaycanda neft maşınqayırması məhsullarının böyük hissəsi “Azneftkimyamaş” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin tərkibinə daxil olan müəssisələrdə istehsal olunur. Cəmiyyət 100-ə yaxın çeşiddə və 600-dən artıq növ və ölçüdə maşın və avadanlıqlar, alət və ehtiyat hissələri istehsal edir. Kompleksə 9 zavod və 4 elmi-tədqiqat institutu daxildir. Yeni istehsalat obyektləri və perspektivlər Sənayenin strukturunun və regional əhatəsinin diversifikasiyası baxımından ağır sənaye və maşınqayırma sahəsində yeni istehsalat obyektlərinin istismara verilməsi üçün son illərdə ciddi işlər görülmüşdür. Sumqayıt Texnologiyalar Parkının, Sumqayıt Alüminium Zavodunun, o cümlədən Gəncə Alüminium Yarımfabrikatı Zavodunun, Sumqayıt, Gədəbəy və Daşkəsəndə qızıl-mis emalı zavodlarının, Qaradağ Sement Zavodunun, Sumqayıt Karbamid Zavodunun, Gəncədə kənd təsərrüfatı texnikası və avtomobil zavodlarının, Naxçıvan Avtomobil Zavodunun, ATEF şirkətlər qrupunun İriqabaritli Transformatorlar Zavodunun, “Norm” Sement Zavodunun, Sumqayıt Plastik Emal Zavodunun, Mingəçevir Elektron Avadanlıqlar Zavodunun, polad boru, günəş panellər və metal konstruksiyalar müəssisələrinin qurulması ölkə iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətli hadisələrdir. Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında xarici və daxili infrastrukturun yaradılması, ofis, konsaltinq, laborator müayinə, biznes inkubasiya, treninq və peşə hazırlığı xidmətlərinin göstərilməsi və sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəli həyata keçirilməsi üçün digər zəruri infrastruktur obyektlərinin qurulması istiqamətində işlər davam etdirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti tərəfindən parkın ərazisində “Polimer” layihəsinin reallaşdırılması son 40 il ərzində öz növünə və miqyasına görə Azərbaycanın neft-kimya sənayesində həyata keçirilən ən iri layihə hesab olunur. Bundan əlavə, parkın ərazisində xüsusi təyinatlı iridiametrlı qofralı polietilen boru, polad boru, mexaniki avadanlıqlar və hidrotexniki avadanlıqlar istehsalı, “Float” texnologiyası (isti vannada yayma) əsasında şüşə lövhələrin istehsalı, respublikada ilk dəfə bitki mühafizəsi vasitələri – pestisidlər istehsalı üzrə müəssisələr rezident statusunda fəaliyyətə başlamışdır. Balaxanı Sənaye Parkında təkrar emal üzrə müəssisələr qeydiyyatdan keçmiş, Qaradağ Sənaye Parkında müasir gəmiqayırma kompleksi istifadəyə verilmişdir. Yüksək Texnologiyalar Parkına elmtutumlu və innovativ istehsalların cəlb olunması ilə bağlı işlər görülməkdədir. Neftçala Sənaye Məhəlləsində İran İslam Respublikasının “İran Khodro” şirkəti ilə birgə avtomobil istehsalı istiqamətində fəaliyyətə başlanılmışdır. Pirallahı Sənaye Parkında ölkə üçün yeni sayılan əczaçılıq sənayesi üzrə istehsal qurğularının tikilməsi planlaşdırılır. Mingəçevir Sənaye Parkında və Masallı Sənaye Məhəlləsində yüngül sənaye və digər sahələrdə çalışan yerli sahibkarlara lazımi şəraitin yaradılması, infrastrukturun qurulması üçün hazırlıq işləri görülür. Bununla yanaşı, son illərdə güclü müdafiə sənayesinin qurulması üçün ölkənin maşınqayırma potensialından istifadə edilməklə, 50-yə yaxın yeni istehsal sahəsi yaradılmışdır.

Ötən illər ərzində sənaye strukturunda tədricən optimallaşdırma prosesləri getmiş, mədənçixarma sektorunun payı azalmış, emal sektorunun payı isə artmışdır. 2015-ci ildə əsas kapitala yönəldilmiş vəsait 16 milyard manata çatmış, onun 53 faizi sənayeyə yatırılmışdır. Görülmüş tədbirlər nəticəsində 2015-ci ildə sənayedə istehsal olunmuş malların və göstərilmiş xidmətlərin həcmi (ümumi buraxılış) 26.2 milyard manat təşkil etmişdir ki, bu da ötən ilə nisbətən 2,4% artım deməkdir. Qeyri-neft sənayesi isə 7,7 milyard manat təşkil etmiş və ötən illə müqayisədə 8,4% artmışdır. Bu artım əsasən maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri (2,7 dəfə), hazır metal məmulatların istehsalı (54,1%), kimya sənayesi (43,2%), tikinti materiallarının istehsalı (6,3%), qida məhsullarının istehsalı (2,9%), elektrik avadanlıqlarının istehsalı (1,8%) sahələrində müşahidə olunmuşdur. Neft sənayesi 18,5 milyard manat təşkil etmişdir ki, istehsal ötən ilin eyni səviyyəsində qalmışdır. Sənaye məhsulunun 61,9% mədənçixarma, 29,9% emal, 7,3% elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı, 0,9% isə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı bölmələ-

rində istehsal olunmuşdur. Mədənçıxarma bölməsində istehsalın həcmi əvvəlki ilə nisbətən 2,0% çox olmuşdur. Emal bölməsinin müəssisələri və fərdi sahibkarları tərəfindən ötən ilə müqayisədə 7,0% çox məhsul istehsal olunmuşdur. Qeyri-neft emal sənayesi ötən ilə müqayisədə 15,6% artmışdır. 2015-ci ildə emal sənayesində məhsul istehsalının strukturunda ən yüksək xüsusi çəkiyə malik alt sahələr qida məhsullarının istehsalı (33,7%), neft məhsullarının istehsalı (31,0%), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri (8,5%), tikinti materiallarının istehsalı (5,5%), kimya sənayesi (3,7%), metallurgiya sənayesi (2,9%), içki istehsalı (2,6%), maşın və avadanlıqların istehsalı (2,5%), hazır metal məmulatların istehsalı (1,5%), elektrik avadanlıqlarının istehsalı (1,3%), avtomobil, qoşqu və yarımqoşquların istehsalı (1,2%), rezin və plastik kütlə məmulatlarının istehsalı (1,1%), kompüter, elektron və optik məhsulların istehsalı (1,0%) olmuşdur, digər 11 alt sahənin birgə xüsusi çəkisi isə 3,4% təşkil etmişdir [2].

Azərbaycanda ağır sənaye və maşınqayırma sahəsinin gələcəkdə də inkişafı üçün münbit şərait mövcuddur. İxtisaslı kadr potensialı, yenilənən infrastruktur, işləyən institutlar və yaxşılaşan biznes mühiti sahənin gələcəyinin əsas təminatıdır. Ağır sənaye və maşınqayırma sektorunun təhlili bu sahədə ölkədə aşağıdakı üstün cəhətlərin mövcudluğunu göstərir:

- sənaye bazasının və ənənələrin mövcud olması;
- ağır sənaye və maşınqayırma sektoruna dövlət dəstəyinin olması;
- böyük regional bazarlara yaxınlığın olması;
- mədən sənayesi və metallurgiya üçün xammal bazasının mövcud olması;
- biznes fəaliyyəti üçün ümumi infrastrukturun və güzəştlərin mövcudluğu;
- işçi heyətin texniki bacarıqlarının olması;
- gənclərin sayının çox olması;
- əməkhaqlarının orta rentabelliliyi təmin edən səviyyədə olması.

Bu üstün cəhətlər ilə yanaşı sahənin aşağıdakı zəif tərəfləri onun sürətli inkişafına mane olur:

- avadanlıqların köhnə olması;
- əmək məhsuldarlığının yüksək olmaması;
- maliyyə çatışmazlığı;
- marketinq, satış, paylama xidmətlərinin aşağı səviyyədə olması;
- müəssisələrdə müasir biznes modelinin qurulmaması;
- məhsul keyfiyyətinin beynəlxalq standartlara uyğun olmaması;
- innovativ fəaliyyətlərin az olması;
- xarici maliyyə bazarlarına çıxış ilə bağlı çətinliklərin olması;
- ölkənin dünya sənayesində gedən proseslərdən və yeni tələblərdən geridə qalması;
- ətraf mühitin qorunması ilə bağlı artan tələblərin olması;
- idxal məhsulları ilə rəqabətin güclü olması;
- idxal olunan xammaldan asılılıq və ölkədə mövcud olmayan xammala idxal rüsumlarının tətbiqi.

Yuxarıda göstərilənlərlə əlaqədar olaraq, qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir:

- restrukturizasiya və özəlləşdirmə prosesinin sürətləndirilməsi;
- satış bazarı olan və yenidən qurulması iqtisadi cəhətdən məqsədəuyğun olan sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin bərpaı ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsinin davam etdirilməsi;
- müasir texnologiyalara əsaslanan sənaye müəssisələrində beynəlxalq standartların tətbiqinə keçidin sürətləndirilməsi;
- azad rəqabət mühitinin inkişaf etdirilməsi;
- investisiyaların təşviqi ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsinin sürətləndirilməsi;
- ənənəvi milli sənətkarlıq sahələrinin inkişafı;
- elmi-tədqiqat institutlarının maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi.

Azərbaycan sənayesinin potensialını canlandırmaq və gücləndirmək, onu qabaqcıl ölkələrin yeni “Sənaye 4.0” mərhələsinə yaxınlaşdırılması, onun məhsullarının ixrac imkanlarını genişləndirmək üçün aşağıdakı işlərin görülməsi məqsədəuyğun hesab edilə bilər:

- Sənayedə istifadə olunmayan aktivlərin və təbii resursların mərkəzi reyestrinin yaradılması, mərkəzi reyestrə daxil olan aktivlərin və təbii resursların qiymətləndirilməsi;
- Azərbaycanın global dəyər zəncirinə integrasiyasının təmin edilməsi;
- Seçilmiş sahələrə investisiyaların cəlb olunması;
- İdxalı yerli istehsalla əvəzlənə bilən məhsulların müəyyən edilməsi;
- Maşın və avadanlıq, qoşqu və yarımqoşqular, elektrik avadanlığı və digər nəqliyyat vasitələri istehsalı üzrə sahəvi işçi qrupların yaradılması və fəaliyyətinin təmin edilməsi;
- Neft maşınqayırması sahəsində birgə istehsal sahələrinin yaradılması;
- Dağ-mədən sənayesi və metallurgiya kompleksinin inkişaf etdirilməsi;
- Xidmət sektorunun inkişaf etdirilməsi.

Açar sözlər: sənaye, ixrac potensialı, yenidən qurulma

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
2. Azərbaycanın statistik göstəriciləri - 2016. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2016, 823 s.
3. www.stat.gov.az

Закир Ализаде

РОЛЬ РЕСТРУКТУРИЗАЦИИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УЛУЧШЕНИИ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА АЗЕРБАЙДЖАНА

Резюме

В статье рассматриваются этапы развития азербайджанской промышленности, исследованы вопросы развития промышленности за последние 25 лет, и оценены их результаты. Было отмечено, что в последние годы структура промышленности постепенно оптимизировалась, доля горнодобывающей промышленности уменьшалась, а доля обрабатывающего сектора увеличивалась. В то же время обосновывается зависимость диверсификации структуры промышленности в первую очередь качеством рабочей силы, объемом внутреннего рынка и уровнем применения научно-технических инноваций.

Ключевые слова: промышленность, экспортный потенциал, реструктуризация

Zakir Alizada

THE ROLE OF RESTRUCTURING INDUSTRY IN IMPROVING EXPORT POTENTIAL OF AZERBAIJAN

Summary

The article considers the development stages of Azerbaijan industry, examines the issues of industrial development over the past 25 years and evaluates their results. It is noted that the structure of the industry in recent years has gradually been optimized, the share of the mining industry has decreased, but the share of processing sector has increased. At the same time, the article justifies the dependence of diversification of the structure of industry on high quality labor force, the volume of the domestic market and the level of application of scientific and technical innovations.

Keywords: industry, export potential, restructuring